

**VIAȚA ÎN HRISTOS TRĂITĂ ȘI MĂRTURISITĂ
ÎN ȘI PRIN MONAHISMUL MOLDAV¹**

† TEOFAN

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

Abstract

The Moldavian monasteries are seen through their exterior painting as an "aesthetic category with an universal value", but they are hiding more deeply treasures. The life in Christ lived in the Holy Spirit as the outpouring of Heavenly Father's love is the fountain bearing inner treasures present in Moldavian monasteries. The value of Moldavian monasteries, source of clean live for the seekers of sense and spiritual depth, has two essential parts: the theological message as an witness of faith in Christ, present in the wall frescoes, and the patristic phenomenon linked to St. Paisie Velicicovschi from Neamt Monastery.

Keywords: Monasticism, Orthodox spirituality, icons, Paisie Velicicovschi, Church history

*Arbierului Serafim,
cel însetat de isibie
și iubitor al monahismului moldav*

„Qui est ce Christ qui me regarde?”, se întreba odinioară Olivier Clément², fascinat de chipul Dumnezeuului-Om zugrăvit în frescele mănăstirilor moldave. Este întrebarea care se naște în mintea privitorului aflat sub streșina Mănăstirii Voroneț din Moldova, contemplând desfășurarea iconografică a Judecării de Apoi.

Provocare? Interpelare? Întrebare? Turistul sau pelerinul, credinciosul sau ateul nu pot rămâne indiferenți în fața unei realități despre

---

¹ Studiu apărut în volumul omagial dedicat IPS Serafim Joantă, Mitropolitul Ortodox Român al Germaniei, Europei Centrale și de Nord, la împlinirea vârstei de 65 de ani.

² Olivier Clément, „Préface”, la Anca Vasiliu, *Monastères de Moldavie (XIVe-XVIe siècles)*. *Les Architectures de l'image*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 7.

care cercetătorul polonez J. Strzygowski mărturisea că „ceva asemănător nu ne oferă o a doua țară din lume”³.

Mănăstirile Moldovei se înfățișează înaintea însetaților și înfometaiților de sens și lumină ca „uriae chivote de smalt răsărite din iarbă, ascunzând comori ce așteaptă să fie descoperite”⁴. „Cu mantii împărătești colorate, așezate pe umerii de piatră ai ctitoriilor domnești”⁵, mănăstirile Moldovei au fost și, prin mila Domnului, încă rămân adevărate altare în aer liber, chemând omul de astăzi spre pregustarea Împărăției Cerurilor.

Rare sunt locurile în lume în care, într-o arie geografică restrânsă, să se regăsească o concentrare atât de mare de mănăstiri, schituri, sihăstii, precum în Moldova României: 197 de mănăstiri și schituri și peste 3.400 de călugări și călugărițe se aflau la sfârșitul anului 2012 în cuprinsul Mitropoliei Moldovei și Bucovinei.

Într-o lume dominată de abuzul de putere, avere și plăcere, se găsesc încă tineri și tinere care aleg calea mănăstirilor moldave, pentru a trăi în ascultare, sărăcie și castitate. Este chemarea Acelui „Hristos”, despre care afirma Olivier Clément că privește maiestuos și smerit din frescele interioare și exterioare ale mănăstirilor moldave, întregându-și sufletul uman. Este istoria unui lanț întreg de momente de excepție, care au fost trăite intens în sihăstriile și mănăstirile-fortărețe din partea de est a României, care glăsuiesc din adâncuri și către căutătorul de pâine, spre ființă, și de apă vie al zilelor noastre.

Despre mănăstirile moldave s-a scris mult în veacul trecut și în ultima perioadă⁶. Ideea principală care parcurge, în general, studiile care s-au alcătuit în legătură cu mănăstirile Moldovei este cea

³ Vezi *Istoria artelor plastice în România. Redactată de un colectiv sub îngrijirea Acad. Prof. George Oprescu*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1968, p. 366.

⁴ Sorin Ulea, „Pictura exterioară”, în *Ibidem*, vol. I, p. 379.

⁵ Vasile Drăguț, „Prefață” la *Umanismul picturii murale postbizantine*, vol. I: Wladyslaw Podlacha, *Pictura murală din Bucovina*, traducere de Grigore Nandriș și Anca Irina Ionescu, Editura Meridiane, București, 1985, p. 5.

⁶ Redăm aici câteva lucrări de referință: Sorin Dumitrescu, *Chivotele lui Petru Rareș și modelul lor ceresc: o investigație artistică a bisericilor-chivot din nordul Moldovei*, Editura Anastasia, București, 2001; Răzvan Theodorescu, *Bucovina: la peinture murale moldave aux XVe-XVIe siècles*, București, [1994]; Mollie Elizabeth McVey, *Beyond the walls: the Easter processional in the exterior frescos of Moldavian monastery churches*, Brigham Young University, 2009; Ovidiu Boldura, *Pictura murală din nordul Moldovei*, Editura Accent Print, Suceava, 2008; Elena Simionovici,

legată de pictura exterioară. Aceasta este văzută ca „una din cele mai originale pagini din istoria artei”⁷, frescele mănăstirilor moldave fiind „opere de artă cu o valoare estetică comparabilă cu aceea a capodoperelor artei bizantine sau ale Renașterii”⁸.

Văzute, în mod special prin prisma picturii exterioare, ca o „categorie estetică de valoare universală”⁹, mănăstirile Moldovei ascund în sânul lor comori mult mai adânci. Viața în Hristos, trăită în Duhul Sfânt sub revărsarea iubirii Tatălui ceresc, este fântâna purtătoare de comori lăuntrice prezentă în vetrele monahale moldovenești.

Inspirate din trăirea creștină a poporului lui Dumnezeu, arhitectura și pictura bisericilor din Moldova au devenit, la rândul lor, inspiratoare pentru generațiile de creștini care au trăit și trăiesc în această zonă, precum și pentru cei care, în haină de pelerin sau de turist, gustă din adâncimea frumuseții lor.

Valoarea mănăstirilor moldave, izvor de viață curată pentru căutătorii de sens și profunzime spirituală, are două repere esențiale: mesajul teologic mărturisitor al credinței în Hristos, prezent în frescele murale, și fenomenul patristic legat de Sfântul Paisie Velicovschi de la Neamț. Acestea constituie coloane de rezistență ale vieții creștine moldave, cu un cuvânt puternic de spus pentru România și nu numai.

Sfânta Mănăstire Voroneț: vatră de istorie românească și de spiritualitate ortodoxă, Editura Mușatinii, Suceava, 2008; Vasile Drăguț, *Pictura murală din Moldova: sec. XV-XVI*, Editura Meridiane, București, 1982; I.D. Ștefănescu, *Arta feudală în Țările Române: pictura murală și icoanele de la origini până în secolul al XIX-lea*, Editura Mitropolia Banatului, Timișoara, 1981; Paul Henry, *Monumentele din Moldova de Nord. De la origini până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, București, 1984; Ioana Catrinel Bolocan-Măriuței, *Contribuții la o semiotică a picturii murale*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 2012 (teză de doctorat); Gabriel Herea, *Pelerinaj în spațiul sacru bucovinean*, Editura Heruvim, Pătrăuți, 2011; Bogdan Bratu, *Icoana împărăției: pictura exterioară a bisericilor Moldovei*, Editura Patmos, Suceava, 2012; Mihai Țânțar, *Pictura murală exterioară din nordul Moldovei: un posibil început pentru istoria filosofiei românești*, Editura Grinta, Cluj-Napoca, 2010.

⁷ Sorin Ulea, „Pictura exterioară”, în *Istoria artelor plastice...*, vol. I, p. 366.

⁸ Grigore Nandriș, *Umanismul picturii murale post bizantine din Estul Europei*, vol. II, introducere de Alexandru Busuiocanu, traducere și note de Anca Vasiliu, Editura Meridiane, București, 1985, p. 16.

⁹ Sorin Ulea, *op. cit.*, p. 366.

Fresca moldavă – mărturisire a lui Hristos, într-o vreme de amenințare pentru credința creștină

Anul 1453 consemnează căderea Constantinopolului. Pentru creștinătatea răsăriteană s-a prăbușit o lume care-i oferea siguranța dăinuirii. Moldova a resimțit în măruntaiele sale pericolul iminent al dispariției, echivalentă cu islamizarea. Pe tronul Moldovei urca voievodul Ștefan, la patru ani după dispariția politică a Bizanțului. Se deschidea cea mai frumoasă pagină din istoria poporului român. Timp de aproape un veac, sub domnia Sfântului Ștefan cel Mare (1457-1504) și a fiului său, Petru Rareș (1527-1538 și 1541-1546), Moldova a trebuit să lupte aprig pentru menținerea independenței ca stat, ceea ce echivala cu păstrarea credinței creștine. Luptele s-au purtat pe două fronturi: cel al armelor și cel al credinței. Formarea oștirii, pe de o parte, și ridicarea de biserici împodobite cu pictură în interior și apoi, în vremea lui Petru Rareș, și în exterior, pe de altă parte, au alcătuit strategia de apărare a pământului moldav și a credinței creștine.

Zeci de mănăstiri au răsărit pe pământul Moldovei în timpul domniei Voievodului Ștefan cel Mare și Sfânt. Ele se înălțau mărețe, puternice, ca semn de încurajare pentru popor întru apărarea credinței. Mănăstirile nu erau destinate numai călugărilor care viețuiau în ele sau numai membrilor familiilor domnitoare și boierești care-și rânduiau aici locul de veci, ci și maselor largi ale poporului. Ele au devenit, prin zidurile și pictura lor, o adevărată „școală națională”, în care se formau, „cu limpezime, tendințele și aspirațiile fundamentale ale poporului român din veacul al XV-lea”. Acestea erau „cristalizate în cele două principii călăuzitoare ale domniei lui Ștefan cel Mare: întărirea continuă a statului moldovenesc și lupta împotriva turcilor musulmani”¹⁰.

Zidirea de biserici și împodobirea lor cu pictură aveau drept scop pregătirea poporului pentru a face față pericolului iminent de islamizare. Învățătura de credință creștină trebuia cunoscută, și cel mai potrivit mijloc pentru aceasta erau frescele interioare și exterioare ale bisericilor.

Hristos Atotțiitorul, de pe cupola centrală, sau Maica Domnului, de deasupra Sfintei Mese din Altar, erau chipurile spre care

---

¹⁰ Sorin Ulea, *op. cit.*, p. 355.

privirile moldovenilor erau chemate să se îndrepte. Icoanele cu apostolii, evangheliștii, arhierii, pustnicii și martirii, având în centru pe Hristos, constituiau imbold de convingere că numai de acolo vine ajutorul, în fața celor care doreau convertirea la islam prin subjugaarea țării.

Analiza picturii bisericești din acea perioadă scoate în evidență grija pentru păstrarea credinței creștin-ortodoxe. Se remarcă, astfel, patru scene iconografice: reprezentarea celor șapte Sinoade ecumenice, „cavalcada” Sfântului Constantin cel Mare, înfățișarea asediului Constantinopolului și scena Judecării de Apoi.

Reprezentările Sinoadelor ecumenice în bisericile moldovenești de la sfârșitul secolului al XV-lea și secolul al XVI-lea mărturisesc preocuparea conducătorilor politici și bisericești pentru a arăta fidelitate față de învățătura de credință creștină, într-un moment în care primejdia otomană islamică se făcea puternic simțită la granițele țării. Aceste reprezentări au cunoscut anterior o largă răspândire în pictura bisericilor din Serbia din secolul al XIV-lea, în același context al amenințării musulmane¹¹.

O altă temă iconografică inspirată din preocupările societății moldovenești din veacurile al XV-lea și al XVI-lea este înfățișarea unei procesiuni militare formată din îngeri, sfinți militari, precum Sfinții Dimitrie și Gheorghe, avându-l în mijloc pe Sfântul Împărat Constantin cel Mare. Arhanghelul Mihail, mai marele oștirilor cerești, îi arată Împăratului Constantin o cruce, simbol al biruinței care avea să vină. Descoperim aici transpunerea iconografică a apariției minunate a Sfintei Cruci, relatată de scriitorul bisericesc Eusebiu de Cezareea, înaintea unui război purtat de Împăratul Constantin cel Mare. Exegeții acestei scene au arătat că intenția zugravilor era aceea de a încuraja poporul în apărarea Crucii amenințate de Semilună. „Zugrăvită chiar deasupra ușii de ieșire din biserică și ocupând întreaga lățime a pronaosului, această compoziție avea, în chipul cel mai evident, menirea să rămână în ochii tuturor celor care ieșeau din biserică o imagine care să se graveze în memorie; un exemplu care să țină mereu trează în conștiința lor ideea fundamentală a vremurilor în care trăiau: lupta împotriva cotropitorului otoman și încrederea în victoria finală”¹² a Crucii lui Hristos, simbol al credinței creștine.

---

¹¹ *Ibidem*, p. 357.

¹² *Ibidem*, p. 354.

Necesitatea apărării credinței creștine în fața răspândirii islamului este arătată și de prezența unei alte scene cu iz politic prezentă în ansamblul pictural al bisericilor mănăstirești moldave, și anume asediul Constantinopolului. Ne găsim doar la câteva decenii de la marele dezastru. Prezența reprezentării picturale a acestuia se constituie într-un avertisment: dacă nu mai există rugăciune puternică, dacă se recurge la compromisuri doctrinare, dacă păcatele de tot felul se răspândesc în popor, atunci „cetatea slăvită a Sucevei” și întreaga țară a Moldovei pot avea aceeași soartă ca și Constantinopolul.

Preocuparea pentru apărarea credinței creștine și, implicit, a țării este așezată în pictura bisericilor moldave din secolul al XVI-lea sub semnul Judecării de Apoi. În această scenă apar, în categoria condamnaților la focul cel veșnic, toți cei care, într-un fel sau altul, erau considerați dușmanii credinței creștin-ortodoxe. Pe lângă ceata eretizarhilor (Arie, Nestorie etc.) și împăraților idolatri (Maximilian, Iulian Apostatul) din primele veacuri creștine, apar turcii musulmani, evreii, armenii sau latinii catolici. Prezența reprezentării Judecării de Apoi în pictura majorității mănăstirilor moldave din prima jumătate a secolului al XVI-lea arată preocuparea mărturisirii credinței creștin-ortodoxe, aflată în primejdie atât din partea turcilor musulmani, cât și din partea unor popoare vecine (ungurii și polonii catolici).

Pictura interioară și exterioară a mănăstirilor moldave de la sfârșitul veacului al XV-lea și prima jumătate a veacului al XVI-lea constituie element de referință în misiunea Bisericii Ortodoxe, de mărturisire a credinței în Hristos pe teritoriul Moldovei. În cea de-a doua parte a veacului al XVI-lea și în veacurile XVII și XVIII, situația politică și religioasă în Moldova are parte de numeroase transformări și nu întotdeauna spre direcția cea bună. Criza economică a țării, legarea de glie a țăranilor, biruri tot mai mari către Poarta din Istanbul și fenomenul fanariot din secolul al XVIII-lea au creat premise și pentru o viață creștină mai puțin intensă și, prin urmare, mai puțin mărturisitoare. Acest fapt se observă și în arta bisericească, care, până la „începutul veacului al XVII-lea, se hrănește din vechea-i vigoare, dar care, puțin câte puțin, alunecă și ea pe panta declinului. Sărăcirea economică a țării a dus treptat la decăderea școlilor moldovenești de arhitectură și pictură – solicitate mai puțin ca înainte la creații de mare anvergură –, la o pierdere treptată a legăturilor cu marile tradiții constructive ale veacurilor anterioare și,

ca urmare, la o receptivitate din ce în ce mai sporită a mediului artistic moldovenesc la influențele din afară. De aici caracterul, în genere, eclectic al artei din această perioadă, din care nu lipsesc totuși monumente remarcabile, ca acelea create în timpul domniei de strălucire a lui Vasile Lupu¹³.

Urmare schimbărilor din viața politică și economică a Moldovei apar și mutații în infrastructura interioară a oamenilor, în special a celor din orașe și târguri. Pictura de factură bizantină, bazată pe spiritualitatea ascetică și centrată pe Hristos, Dumnezeu – Omul, „începea a nu mai satisface gusturile unei societăți (...) care se îndrepta treptat spre o viziune despre viață bazată pe antropocentrism și pe observarea directă a realității ca sursă directă a creației artistice”¹⁴, inclusiv în arhitectura și pictura bisericească. „Acest nou fond de viață își caută un nou mod de expresie, pe care începe a-l găsi în împrumuturi din arta Occidentului.”¹⁵ Ne găsim, prin aceasta, în atmosfera a ceea ce avea să se numească mai târziu ca fiind „captivitatea babilonică” a Ortodoxiei cu influențele ei nefaste asupra capacității de a cunoaște, trăi și mărturisi în mod autentic viața în Hristos, sub adumbrirea Duhului Sfânt.

Cu toate schimbările din viața oamenilor, cauzate de influențele străine, fanariote sau occidentale, Moldova a cunoscut, totuși, oaze de normalitate în trăirea adevărată a credinței creștin-ortodoxe și în veacurile XVII-XIX. Satele moldovenești, pe de o parte, și sihăstriile monahale ale Carpaților, pe de altă parte, au rămas, în inima lor, neatinse de noile curente care se instalau în casele domnești și boierești, în orașe și târguri și, pe alocuri, în marile mănăstiri.

În acest context, apare în Moldova fenomenul care avea să primească mai târziu numele de „paisianism”. Petrecut într-un mediu monahal autentic, bazat pe personalitatea de geniu a Sfântului Paisie Velicicovschi de la Neamț și inspirat de teologia Sfinților Părinți în dimensiunea sa filocalică, „Paisianismul” a creat spațiul adecvat mărturisirii credinței în Hristos la aceeași adâncime și înălțime la care se ajunsese în Moldova în timpul domnitorilor Ștefan cel Mare și Sfânt și Petru Rareș.

---

¹³ Sorin Ulea, „Arta în Moldova de la începutul secolului al XVII-lea până în primele decenii ale secolului al XIX-lea”, în *Istoria artelor plastice în România*, vol. II, Editura Meridiane, București, 1970, p. 103.

¹⁴ *Ibidem*, p. 104.

¹⁵ *Ibidem*.

„Paisianismul” – renaștere creștină în veacul „luminilor”

Europa veacului al XVIII-lea cunoaște schimbări adânci în modul de a gândi al oamenilor, de a se raporta la Dumnezeu, la viața veșnică, la credința creștină în general. Suntem în secolul dominației rațiunii umane, desprinsă de legătura cu Dumnezeu, fapt care a condus la o mare criză spirituală în toată Europa, cu consecințele ei dezastruoase, inclusiv în plan politic, în secolele următoare.

În veacul „luminilor” enciclopediștilor francezi, care au însingurat gândirea umană în limitele stricte ale realității pământești, un alt gen de „lumină” a strălucit în Carpații Moldovei, cu exprimarea clară de a menține, adânci și întări legătura omului cu Dumnezeu. În timp ce Occidentul era fascinat de mesajul lui Voltaire, iar Rusia, prin Petru cel Mare și țarina Ecaterina I, impunea un duh secularizat, inclusiv în segmente largi ale vieții bisericești, Moldova monahală trăia în efervescența unui fenomen care a rodit autentic în tot spațiul Ortodoxiei pentru veacurile care au urmat.

„Paisianismul”, ca fenomen de conștientizare și redescoperire a prospețimii transformatoare a tradiției patristice în viața creștinilor, a apărut în Moldova celei de-a doua părți a veacului al XVIII-lea, în jurul mănăstirilor Dragomirna, Neamț și Secu. Persoana inspiratoare a acestei mișcări de înnoire și împropătare a vieții creștine prin duhul Sfinților Părinți ai Bisericii a fost, cum am amintit mai sus, Cuviosul Paisie Velicicovschi (1722-1794).

De obârșie ucraineană și cu experiență athonită îndelungată, Sfântul Paisie a găsit în Moldova¹⁶ spațiul adecvat desfășurării unei

---

¹⁶ La sosirea Sfântului Paisie în Moldova, din Ucraina, în 1745, și apoi din Athos, în 1763, monahismul de aici era pregătit pentru o lucrare duhovnicească de anvergură. „Platon (Paisie de mai târziu, *n.n.*) intră pe pământul Moldovei cu simțământul celei mai mari bucurii și cu dragoste sinceră pentru el. Știa că aici înflorește monahismul, că aici vin din Rusia mulți asceți, care caută un adăpost pașnic și favorabil pentru viața singuratică și tăcută și el dorea din tot sufletul să se lipească de sibaștrii de aici, să viețuiască împreună cu ei în singurătate și în tăcere, și astfel să-și realizeze visul său statornic din copilărie și din tinerețe. În vremea aceea, Moldova se prezenta ca unul din cele mai înfloritoare colțisoare ale lumii ortodoxe. În Orientul grec, Ortodoxia strâmtorată și împilată de turci nu se putea bucura de libertatea trebuitoare. În Rusia, viața monahală încerca o strâmtorare din partea guvernului.” (Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, *Isibaștii sau sibaștrii și rugăciunea lui Iisus în tradiția ortodoxiei românești*, în *Filocalia*, vol. 8, EIBMBOR, București, 1979, pp. 578-579.

lucrări spirituale, cu reverberații adânci până în zilele noastre. „În secolul al XVIII-lea, spune Părintele Dumitru Stăniloae, călugărul Paisie, venit de la Poltava, a găsit (...) în Moldova un monahism care, prin numeroși reprezentanți ai lui, practica în continuarea neîntreruptă a acestei tradiții o viață isihastă (de sihaștri), însuflețită de rugăciunea lui Iisus”¹⁷.

Conștient de importanța dobândirii liniștii lăuntrice (isihia), Sfântul Paisie a înțeles faptul că numai redescoperirea și valorificarea teologiei Sfinților Părinți, în mod special a celor de nuanță filocalică, pot ajuta pe monahii din mănăstiri și pe creștinii din lume să-și regăsească sensul autentic al vieții lor creștine. Ajuns la această concluzie, Cuviosul Paisie a declanșat ceea ce poate fi numit „cel mai strălucit capitol din istoria Ortodoxiei românești (...) (care) a dobândit răspândire și a rodit pe tot spațiul Ortodoxiei”¹⁸.

Această manifestare, care de-a lungul timpului a căpătat denumirea de „paisianism”¹⁹, s-a manifestat, ca un tot unitar, în mai multe direcții: a) traduceri, diortosiri și copieri de texte din greacă în slavonă și românește, din slavonă în românește sau din românește în

---

¹⁷ *Ibidem*, p. 556. Viața monahală organizată în sihăstria singuratice a păstrat mult mai bine decât marile comunități mănăstirești duhul autentic al viețuirii creștine. Deși departe de agitația așezărilor umane din târguri și orașe, „sihăstria veneau în ajutorul oamenilor, cu sfatul, cu spovedania, cu muștrarea și cu îndemnul. Călugării, sihăstria, pustnicii aceștia fugiți de lume au iubit cel mai mult oamenii, s-au rugat neîncetat pentru ei. Acești pribegi ai munților, acești prieteni ai Carpaților, acești locuitori ai codrilor au fost, în același timp, cei mai apropiați sfetnici ai voievozilor” (Arhim. Ioanichie Bălan, *Chipuri de călugări îmbunătățiți din mănăstirile românești*, vol. I, în *Filocalia*, vol. 8, pp. 565-566). „Acești sihaștri ne-au ținut prezenți în munții noștri alături cu ciobanii. În schiturile lor își găseau adăpost cei ce se refugiau în vremuri de grea cumpănă, voievozi, dar și oameni din popor. Sihăstria aceștia se recrutau dintre românii credincioși de pe ambele laturi ale Carpaților și constituiau o formă de menținere a unității noastre ca popor, în temeliiile ei cele mai adânci” (Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, *Sihaștii sau sihaștrii...*, pp. 566-567). Despre isihasmul din Moldova și din provinciile românești, în genere, a se vedea lucrarea Mitropolitului Serafim Joantă, căruia îi este dedicat acest cuvânt: „Roumanie. Tradition et culture Hesychastes”, Paris, 1987, precum și versiunea românească a acestui studiu „Isihasmul, tradiție și cultură românească”, trad. Iuliana Iordăchescu, Editura Anastasia, București, 1994.

¹⁸ Dan Zamfirescu, „Biruința unei idei”, în *Paisianismul – un moment românesc în istoria spiritualității europene*, Editura Roza Vânturilor, București, 1996, p. 9.

¹⁹ Despre originea termenului de „paisianism”, a se vedea Dan Zamfirescu, *op. cit.*, nota 2, p. 31.

slavonă; b) introducerea viețuirii isihaste în viața de obște a mănăstirilor; c) crearea unui climat de frățietate panortodoxă pus în slujba misiunii Bisericii; d) răspândirea duhului isihast și filocalic în toată Ortodoxia, spre folosul monahilor și al creștinilor din familii.

În primul rând, Sfântul Paisie a constatat că în lumea ortodoxă a timpului său teologia Sfinților Părinți nu mai era cunoscută și trăită ca altădată, iar în Bisericile de limbă slavonă sau română erau prea puține texte traduse din greacă. Conștient de această tristă realitate, Sfântul Paisie a întreprins o intensă activitate de traduceri și diortosiri, care a depășit în anvergură și importanță tot ceea ce s-a realizat înainte și după el în acest domeniu în lumea ortodoxă. Ele niști de excepție, precum și buni cunoscători ai limbilor latină, slavonă și română au fost implicați într-o uriașă muncă de traduceri, diortosiri sau de copiere a scrierilor Sfinților Părinți. Astfel, a fost realizată traducerea în limba română a unor texte filocalice, în 1769, într-un manuscris care va purta numele de *Filocalia de la Dragomirna*, cu treisprezece ani înainte de a se publica la Veneția *Filocalia greacă*, sub îngrijirea Sfântului Nicodim Aghioritul (1782). O traducere asemănătoare, realizată la Mănăstirea Neamț, de data aceasta în limba slavonă, a fost tipărită, în 1794, la Sankt Petersburg, text retradus în limba rusă mai târziu (în 1867) de Sfântul Teofan Zăvorâtul. Opera marelui mistic rus din secolul al XVI-lea, Nil Sorski, a fost tradusă în limba română. Printr-o organizare de excepție, la mănăstirile moldave Dragomirna, Secu și Neamț au fost traduse în slavonă și română mii de texte patristice, care ar însuma astăzi sute de volume cu sute de pagini fiecare. Puține dintre aceste traduceri au văzut lumina tiparului în timpul vieții Sfântului Paisie și după plecarea sa la veșnicie. Ele au fost copiate în foarte multe exemplare, acestea răspândindu-se în întreaga Biserică Ortodoxă. Textele constituie dovada acribiei științifice pentru acel timp și, mai ales, de înțelegere corectă a duhului scrierii originale pentru cei ce traduc în zilele noastre.

Aceste traduceri din scrierile Sfinților Părinți au întărit viața duhovnicească a monahilor de diferite naționalități din Moldova și Valahia, mulți fiind ucenici ai Sfântului Paisie. Prin intermediul acestor traduceri și scrieri originale s-a realizat introducerea spiritului isihast, a „Rugăciunii lui Iisus” în viața de obște²⁰. Astfel, viața de obște a

---

²⁰ Pr. Dumitru Stăniloae, *op. cit.*, p. 581.

fost revigorată în esența ei și, de aici, isihasmul a pătruns și în viața celor care trăiesc în lume. Sfântul Calinic de la Cernica, aflat pe linia duhovnicească influențată de Sfântul Paisie prin ucenicii săi, mărturisirea despre necesitatea ca „Rugăciunea lui Iisus, neîncetat, în gură, în minte și în inimă, să o avem”²¹.

Activitatea de traducere, care a implicat monahi de mai multe naționalități, și duhul isihast, experimentat în mijlocul unor obști mănăstirești numeroase (la Mănăstirea Neamț au viețuit, multe decenii, peste o mie de monahi), au creat un climat de frățietate panortodoxă cum nu s-a întâlnit nici înainte de Sfântul Paisie și, din păcate, nici după el. Ortodocși de diferite neamuri (greci, ucraineni, ruși, români, bulgari, sârbi etc.) sau convertiți dintre catolici, protestanți, armeni sau evrei au experimentat, laolaltă, în ciuda unor disensiuni care apăreau din când în când, mai ales între români și ruși, împreună-lucrare în jurul Sfântului Paisie. Adunați laolaltă de iubirea lui Hristos și în căutarea dobândirii Sfântului Duh, ei au depășit barierele etnice și lingvistice: „La Cuviosul (Paisie, *n.n.*), spune ucenicul și biograful său, mitropolitul Grigorie Dascălul al Țării Românești, nu era moldovean sau malorusian, nu era rumân sau moscal, nu era grec sau bolgariu, ci toți unul era, fii ai Sfinții sale, fiind fii ai ascultării”²².

Moartea Sfântului Paisie Velicicovschi, pe 15 noiembrie 1794, nu a însemnat și dispariția fenomenului spiritual și cultural numit „paisianism”. O parte dintre ucenicii săi a continuat lucrarea sfântului în Mănăstirea Neamțu, o altă parte s-a răspândit în țările de origine. Monahismul din Rusia și credincioșii mireni aflați în legătură cu mănăstirile au fost beneficiari ai influenței exercitate de ucenicii Sfântului Paisie, care, după moartea lui, au împânzit lavrele mănăstirești rusești. Filocalia tradusă de Sfântul Paisie în limba slavonă și retradusă, ulterior, în rusă de Sfântul Teofan Zăvorâtul „a avut, după spusele patrologului german A.M. Amman, o imensă influență în

---

²¹ [„Povățuiri scrise de starețul Calinic pentru monahii dela Cernica”] în Econ. D. Furtună, *Ucenicii Starețului Paisie la Cernica și Căldărușani*, Editura Nemira, București, 2002, p. 144.

²² Grigore Dascălu, „Povestire din parte a vieții Preacuviosului Părintelui nostru Paisie și arătare pentru adunarea soborului celui împreună cu cuviosia sa care cu pronia lui Dumnezeu și pre urmă neîmputinat se părește”, în Dan Zamfirescu, *op. cit.*, p. 127.

spiritualitatea și teologia rusă”²³. Mănăstirea Optina, în mod special, prin cei paisprezece stareți ai ei, canonizați în 1996 de Biserica Ortodoxă Rusă, s-a declarat ca următoare a duhului paisian. Prin intermediul stareților de la Optina și a multor alora asemenea lor, mulțime de călugări, țărani sau intelectuali a fost hrănită duhovnicește în foamea după Dumnezeu, după sens și lumină în viață. În chilia smerită a primului stareț de la Optina, Sfântul Ambrozie, au poposit pentru sfat și binecuvântare Dostoievski, Soloviev, Leontiev sau Tolstoi. Acesta din urmă amintește, în lucrarea sa, *Părintele Sergbi*: „Egumenul mănăstirii era un scriitor erudit, de neam nobil și ascet, adică se trăgea din călugării asceți veniți din Valahia, (...) fusese ucenicul vestitului ascet Ambrozie, el însuși discipolul lui Macarie, care fusese discipolul ascetului Leonid, care fusese discipolul lui Paisie Velicovschi”²⁴. La rândul său, Dostoievski amintește de fenomenul „stareției, renăscut la sfârșitul secolului trecut (secolul al XVIII-lea, *n.n.*) datorită unui vestit anahoret, Paisie Velicikovschi, și a ucenicilor acestuia”²⁵. „Starețul – în viziunea lui Dostoievski – este acela care găzduiește în sufletul său și care îmbrățișează cu voința sa propriul tău suflet și voința ta. Din clipa când și-a ales un stareț, omul renunță la propria sa voință, încredințându-i-o lui cu cea mai deplină supunere și cu o totală uitare de sine. Acela care își pecetluiește astfel soarta acceptă de bunăvoie această încercare, această austeră ucenicie, în speranța că la capătul unor îndelungate străduințe va ajunge să se învingă pe sine și să se domine atât de perfect, încât, după o viață întregă de ascultare, să poată dobândi, în sfârșit, deplina libertate, descătușându-se de propriul său eu, ca nu cumva să împărtășească soarta celor care-și încheie viața fără a reuși să se regăsească pe sine”²⁶.

²³ Albert M. Ammann, *Die Gotteschau im palamitischen Hesychasmus: ein Handbuch der spätbyzantinischen Mystik, eingeleitet und übersetzt*, Rita Verlag, Würzburg, 1938, pp. 8-10, *apud* Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, *Isibaștii sau sibastrii și rugăciunea lui Iisus...*, p. 556.

²⁴ L.N. Tolstoi, *Opere în paisprezece volume*, vol. XII: „Nuvele și povestiri (1889-1904)”, Cartea Rusă, București, 1958, p. 156.

²⁵ F.M. Dostoievski, *Frații Karamazov*, partea întâi, cartea întâi, cap. V: „Stareții”, traducere din limba rusă de Ovidiu Constantinescu și Isabella Dumbravă, Editura Rao, București, 1997, pp. 47-48.

²⁶ *Ibidem*, p. 48.

Starețul sfânt, Paisie Velicicovschi, a lăsat Moldovei și României, în special, Rusiei și Ortodoxiei, în general, o moștenire uimitoare care nu încetează să rodească în viața oamenilor. Născut în Poltava Ucrainei, cunoscător al vieții monahale athonite și având rădăcini adânci în pământul moldav, de unde s-a hrănit cu sevă duhovnicească autentică, Sfântul Paisie rămâne un glas puternic, ascultat și urmat în dureroasa „vale a plângerii”, în care omul de azi caută bucuria Învierii.

În loc de concluzii

Moldova, ca orice parte a României sau a Europei, trăiește astăzi în vâltoarea neîncetatei mutații care au loc pe plan social, economic, dar, mai ales, sufletec. Incertitudini de tot felul, neliniști adânci, omniprezența stresului, înmulțirea sinuciderilor, drama divorțurilor sau frica pentru ziua de mâine sunt stări lăuntrice prin care, ca orice român și european, moldoveanul trece astăzi.

În pofida acestei triste realități, se observă în arealul moldovean câteva situații care nu pot fi trecute cu vederea. Angoasele și neliniștile sufletești amintite, deși prezente în viața Moldovei, nu au, se pare, un impact atât de distrugător asupra oamenilor, precum în alte părți. Se observă în Moldova un atașament foarte puternic față de familia tradițională – tată, mamă și pruncii lor – situația demografică nefiind aici atât de dezastruoasă, precum în alte părți. O anume capacitate de asumare a suferinței, un efort consistent de răbdare în necazuri, o simplitate a inimii, o atitudine de blândețe și smerenie și o acceptare a alterității în diferitele ei forme, o sensibilitate aparte față de frumos, manifestat în diverse ipostase, aceștia sunt termenii care definesc viața locuitorului Moldovei, cu toate ispitirile și căderile prezente în sufletul și trupul său.

De unde vine această capacitate mai mare de rezistență a moldoveanului la asaltul violent al „duhului lumii”, revărsat nemilos asupra sa în forma secularizării, indiferenței față de adevăratele valori, consumism exacerbant, sexualism etc.?

Nu este obiectul acestui studiu a încerca o analiză a specificității de comportament în viața moldoveanului de ieri sau de azi. Câteva considerații sumare asupra unei realități își găsesc, cu toate acestea, locul, în încercarea de a schița un firav răspuns la întrebarea menționată.

Nu există în spațiul creștin, pornind din Rusia, trecând prin țările ortodoxe din Balcani, continuând prin comunitățile ortodoxe arabe ori cele din diaspora vest-europeană sau americană, un alt loc în care sentimentul apartenenței la Biserica Ortodoxă să fie atât de evident precum în Moldova²⁷. O simplă privire asupra a ceea ce se întâmplă zilnic în incinta Centrului mitropolitan din Iași mărturisește despre fervoarea religioasă a moldovenilor. Sute de persoane, îndeosebi tineri, vin zilnic în Catedrala mitropolitană, pentru un moment de reculegere și de închinare la moaștele Sfintei Cuvioase Parascheva. Apoi, numărul mare al parohiilor și al mănăstirilor, precum și al bisericilor aflate în construcție sau în restaurare mărturisește despre dragostea față de Dumnezeu și față de credința creștin-ortodoxă a moldoveanului.

Această realitate se datorează purtării de grijă a lui Dumnezeu, firii contemplative a moldoveanului și, cu siguranță, lucrării duhovnicești a mănăstirilor din zonă. În prezența monahilor și monahiilor din mănăstirile moldave și a influenței lor exercitate asupra locuitorilor Moldovei din trecut și de astăzi se descoperă, cred, în mod principal fervoarea credinței din această parte a României. Mănăstirile moldave, prin viața de Liturghie, rugăciune, asceză și, în mod special și caracteristic, prin mesajul mărturisitor al picturii din interiorul și exteriorul bisericilor din secolele al XV-lea și al XVI-lea, precum și prin moștenirea patristică lăsată de geniul Sfântului Paisie, constituie un ferment de reînnoire continuă a puterii de viață a duhului Ortodoxiei în inima Moldovei. De remarcat faptul că, în mod special, „forța morală”²⁸ a artei iconografice moldave și continuarea duhului patristic mărturisitor al Sfântului Paisie de către părinți îmbunătățiți duhovnicește, precum Cleopa de la Sihăstria și Paisie de la Sihla, au format coloane de rezistență a vieții creștine în timpul regimului comunist²⁹.

---

²⁷ Ne referim aici la acea parte a Moldovei aflată în interiorul României, teritoriu rupt, în 1812, din trupul Moldovei întregi.

²⁸ Sorin Ulea, *op. cit.*, p. 353.

²⁹ De menționat faptul că în timpul regimului comunist arta iconografică reflectată în frescele mănăstirilor moldave a fost la îndemâna oamenilor Bisericii și a unor intelectuali ai timpului ca mijloc indirect de mărturisire a credinței creștine. Mănăstirile din Moldova erau destinația specială a românilor în timpul concediilor sau a elevilor în timpul vacanțelor școlare. Ghizii mănăstirilor, în special monahii și monahii, găseau mijloacele cele mai potrivite ca prin prezentări ale frescelor

Astăzi, mănăstirile din Moldova își continuă discret, dar adânc și eficace spiritual, lucrarea lor mărturisitoare a lui Hristos, Creatorul și Mântuitorul lumii. Rugăciunea de zi și, mai ales, de noapte

---

din punct de vedere artistic să expună și învățătura de credință implicit prezentă în icoane. Intelectuali de marcă ai timpului reușeau, prin intermediul studiilor din publicații de specialitate, să strecoare mesaje mărturisitoare ale credinței. „Ceea ce impresionează de la distanță, putând fi percepute cu claritate, sunt siluetele larg decupate ale uriașei procesiuni a sfinților de pe abside, subliniind în acest chip, în mintea privitorului, ideea fundamentală a picturii exterioare: Rugăciunea”. Sorin Ulea, *op. cit.*, vol. I, p. 379. Vorbind despre icoana lui Hristos din biserica Bălinești, același Sorin Ulea scrie în plină perioadă comunistă despre „umanitatea profundă imprimată chipului implacabil al Dumnezeuului bizantin, aducându-L pe Acesta la o dimensiune apropiată și familiară omului” (*Ibidem*, p. 358). Forța mărturisitoare a credinței creștine arătată prin intermediul icoanelor din frescele moldave era prezentată cititorilor în timpul regimului politic ateu prin mărturii de felul celei cuprinse în „Prefața” semnată de Alexandru Busuioceanu la *Umanismul picturii murale postbizantine*, vol. II, apărută în 1985, la Editura Meridiane: „Intrând în bisericile bucovinene, te simți copleșit de un sentiment sugerat deopotrivă de arhitect și de pictor, și care îți impune reculegerea gravă, meditația. În semicupola absidei altarului strălucește figura Maicii Domnului, simbol al misterului creștin. De jur-împrejur, coborând pe pereți, apar pictate scene din Sfânta Liturghie și teme sacre legate de marile sărbători de peste an. Din cupola centrală, reprezentând universul celest, chipul Pantocratorului privește sever și totuși cu compasiune lumea terestră. În jurul său, în ordine ierarhică, apar cetele de îngeri; procesiunile profeților și apostolilor și apoi, coborând spre registrele inferioare, scene uneori foarte animate. În pronaos, de-o parte și de alta a intrării în naos, patronii și citorii sunt reprezentați îngenunchind în fața Mântuitorului așezat pe tron și oferindu-I cu umilință modelul miniatural al lăcașului” (p. 8). Turiștii străini, inclusiv cei din țările cu regimuri comuniste, totalitare, exprimau admirația lor în fața desfășurărilor iconice din mănăstirile moldave. Istoricul sovietic al artelor, Mihail L. Alpatov, spunea, în anii '60, despre picturile murale din Moldova, că „în nici o altă țară din lume, nici măcar în patria clasică a picturii murale, Italia, nu vom găsi ceva cât de cât asemănător”. Vezi Pr. prof. Corneliu Sârbu, „Însemnări”, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, anul XL, nr. 1-2, ianuarie-februarie, 1964, p. 78. Profesorul Anneros Dietrich, în cotidianul din Dresda, *Die Union*, nr. 92/1964, afirma: „Cine a stat odată în fața bisericii din Sucevița, cetatea mănăstirească așezată fermecător la poalele Carpaților, nu va uita nicidecum evenimentul”; „O biblie de icoane stă deschisă în fața pridvorului”; „Ceasuri întregi aș privi la această uluitoare mulțime de chipuri din Vechiul și Noul Testament, pe fond albastru, sugestivă prezentare a cerului și iadului tocmai prin naivitatea ei. Biserica multicoloră; lărga curte a mănăstirii acoperită cu iarbă; clădirile albe; dealurile acoperite cu iarbă și copaci din nemijlocita apropiere a zidurilor mănăstirii; soarele strălucitor; cerul albastru fără nori; liniștea adâncă, întreruptă numai când și când de ușorul zăngănit al lanțului de la fântână; atmosfera de pace ajunge la o astfel de intensitate, încât aproape pare un vis”. Anneros Dietrich, „Vizită la mănăstirile românești din Moldova”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, anul XL, nr. 7-8, iulie-august, 1964, p. 442.

a miilor de călugări și călugărițe ajută țara și pe locuitorii ei în apriga luptă de supraviețuire în fața dușmăniilor de tot felul. Rugăciunea este și contribuția Moldovei adusă lumii pentru păstrarea ei în echilibrul existenței, căci fără rugăciune lumea ar cădea în neființa din care a fost adusă la existență. Duhovnicii Moldovei, puțini la număr, câți au mai rămas în urma marilor Cleopa, Paisie sau Ioanichie, păstrează încă forța călăuzitoare a multor creștini.

Ceea ce oferă astăzi mănăstirilor moldave puterea și adâncimea mărturisirii lui Hristos Domnul este, pe de o parte, încercarea de a prelungi lucrarea Sfântului Paisie Velicovschi și, pe de altă parte, glasul de trâmbiță al teologiei icoanelor aflate în frescele interioare și exterioare ale mănăstirilor.

Într-o vreme de aprigă confruntare pentru creștinism, când rațiunea umană însingurată a culturii moderne încearcă să acapareze întreg lăuntru al ființei omenești, avem moștenirea Sfinților Părinți ai Bisericii, care mărturisesc salvarea omului prin rațiunea rugătoare, în comuniune cu Dumnezeu. Iar omul care s-a dovedit capabil să inițieze o mișcare de împropătare și înnoire a vieții creștine mărturisitoare în direcția amintită a fost Sfântul Paisie Velicovschi. În lucrarea sa mărturisitoare, „tensiunea dintre orientarea intelectuală (...) și dimensiunea evlaviei în viața monahală (...) se reunesc într-o formă armonioasă și trainică”³⁰. Rațiunea deschisă spre bătăile inimii și evlavia luminată de discernământ, coerentă, deschidere spre celălalt pot contribui la căutarea sensului vieții pentru omul modern. Teologia Sfinților Părinți, cunoscută, trăită și mărturisită în duhul Sfântului Paisie, redescoperă spiritualitatea bizantină în esența ei ca lucrare vie, transformatoare și înnoitoare asupra omului de azi.

Pe de altă parte, moștenirea bizantină prezentă în icoanele frescelor moldave ajută privitorul, fie el expert în cele ale artei, turist sau pelerin, să conștientizeze, la niveluri diferite de profunzime, starea în care se află propriul suflet. Străină de viziunea despre lume a culturii Renașterii occidentale, icoana bizantină, în expresia ei moldavă, prezintă chipuri cu expresii blânde și, paradoxal, grave, cu fețe prelungi și trupuri subțiri, diafane, așa cum ar trebui să fie starea lăuntrică și exterioară a omului viețuitor în orice timp al istoriei. Privirea Domnului Hristos, a Maicii Domnului, a sfinților, a ctitorilor

---

³⁰ C.D. Hainworth, Staretz Paisy Velichikovsky, *Doctrine of spiritual guidance. Excerpta e Dissertatione ad Lauream*, Roma, 1976, p. III, *apud* Dan Zamfirescu, *op. cit.*, p. 69.

este ațintită asupra privitorului, trezindu-i curiozitatea și uimirea, cerându-i lămuriri, tulburându-l, interogându-l și așteptând de la el un răspuns. Se stabilește o legătură intimă, personală, care naște premisa unei reacții, fie de acceptare, fie de refuz și mai puțin de indiferență. Poate chiar indiferența, neutralitatea, „corectitudinea politică”, definatorii pentru omul modern, să fie zdruncinate și provocate întrucâtva în fața Judecății finale a istoriei, prezentă, în frescă, pe fațada mănăstirilor moldave.

Desfășurarea frescelor cheamă pelerinul sau turistul, devenit pelerin prin contactul vizual și lăuntric cu iconografia mănăstirilor Moldovei, la efortul de a citi și a trăi acum aceste imagini, a „trece” prin ele până când se trezește (în el) chipul devenit asemănător cu Dumnezeu³¹.

„Quel «éveil» des yeux et de l'âme!”³², exclamă Olivier Clément în fața Voronețului și a Probotei. Oferim acestui om de excepție, simbol al căutării și descoperirii Adevărului în lumea occidentală, posibilitatea să se exprime și să spună prin cuvintele sale ceea ce alcătuitoarea acestor rânduri n-a reușit s-o facă. „Ces fresques comme d'immenses icônes coordonnées qui, hardiment exposées à la lumière du jour, tournées vers le monde, entraînent celui-ci dans leur dessein liturgique de célébration”³³. „Ces églises-chemins, que ce soit devant la scène du Jugement dernier, dans l'exonarthex, ou par le nécessaire franchissement de la chambre funéraire pour atteindre le coeur eucharistique du sanctuaire”³⁴. Mănăstirile moldave sunt renaștere transfigurată, mărturisind despre „la puissance créatrice de la tradition, qui n'est pas répétition, mais nouveauté de l'Esprit, son dynamisme dans ce corps du Christ que symbolise l'architecture peinte”³⁵.

Contemplând întreg dinamismul lăuntric al frescelor mănăstirilor moldave, dinamismul înțeleș și trăit autentic prin intermediul viziunii Sfinților Părinți ai Bisericii asupra lumii, omul are posibilitatea să răspundă lăuntric la acel „Qui est ce Christ qui me regarde?”, așezat la începutul acestui studiu.

³¹ Olivier Clément, „Préface”, la Anca Vasiliu *La traversée de l'image. Art et théologie dans les églises moldaves au XVIème siècle*, Theophanie, Desclée de Brouwer, Paris, 1994, p. 8.

³² Idem, „Préface”, la Anca Vasiliu, *Monastères de Moldavie...*, p. 7

³³ Idem, „Préface”, la Anca Vasiliu, *La traversée de l'image...*, p. 8.

³⁴ Idem, „Préface”, la Anca Vasiliu, *Monastères de Moldavie...*, p. 7.

³⁵ *Ibidem*.